

A Pesti Hírlap „Pesti utca” című sorozata és a hozzá csatlakozó szövegek szerzőségéről

ZEKE GYULA

Amikor a *Budapesti Negyed* Kosztolányi száma szövegeinek válogatásába fogtam, reményem és törekvésem volt, hogy az összeállítást – az ismert versek és az író megjelent, bár kevésbé közkeletű fővárosi publicisztikájának kötetbe gyűjtése mellett – budapesti tárgyú ismeretlen szövegekkel is gazdagíthatom. Reményem nem volt alaptalan, hiszen – utaltam már rá e kötet testvérdarabjának bevezetőjében – jó okkal feltételezhettem, hogy a túlnyomórészt máig feltáratlan, múlt századfordulás és két világháború közti sajtóban még számos Kosztolányi-írás rejtőzik.

Forró nyom is volt, amelyet követhetem. Réz Pál az író életműsorozatát 1969-ben a hírlapi cikkek közzétételével indította útjára. Az időrendbe állított szövegek öt vaskos kötetet tölthettek meg. Közülük az utolsó, *Sötét bújóska* címen, 1974-ben jelent meg. Ebben két *Pesti utca* című szöveg is található, melyeket Réz Pál a következő jegyzettel látott el: „E rovatcímrel a *Pesti Hírlap* sűrűn közölt apró jegyzeteket, pillanatfelvételeket, többnyire aláírás nélkül, olykor betűjeggyel. A rovat cikkeit valószínűleg többen írták, köztük Kosztolányi Dezső. (Az *-i* betűjegy

talán az ő jelzése.) Sorozatunk eddigi elveinek megfelelően ezeket az írásokat nem közöljük itt – összegyűjtésük, a szerző szemlélyének tisztázása a kritikai kiadás feladata lesz –, csupán azt a kettőt adjuk, amelyet a költő, mint saját munkáját, lapkivágatként megőrzött, s a hagyatékából már Illyés Gyula is kiadott a *Hátrahagyott művek*ben.”¹

A sorozat szövegeinek gyűjtése és első szemrevételezése során láthattam, hogy a stílusjegyek egykezűsége vallanak, mindez mégis kevés lett volna ahhoz, hogy mindeztől Kosztolányinak tulajdonítsam, s ekként bocsássam a nyilvánosság elé őket. Szükség volt valami cáfolhatatlanabb bizonyítékra, melyet végül Sáfrán Györgyi – a jelen kötet párdarabjában már szóba hozott, 1978-as (I) – repertórium segítségével leltem meg. Az író feleség, Harnos Ilona ott idézett, *Kosztolányi Dezső Budapestje* című keltezetlen gépiratában áll ez a mondat: „A Pesti Hírlap hasábjain »Pesti utca« címen az utca apró, bájos vagy furcsa jelenségeit írja meg, hol névvel, hol névtelenül.”²

Kosztolányi Dezső ismeretesen 1921-től haláláig állt belső munkatársként a *Pesti Hírlap* szolgálatában. Írt e bő másfél évtized alatt máshová is, ám publicisztikai tevékenységének fő színtere a *Pesti Hírlap* volt. E hosszú időszak során nem múlt el hét, hogy verssel vagy verfordítással, novellával vagy regényrészlettel, de még inkább a legváltozatosabb tárgyakat érintő kisebb-nagyobb írásai valamelyikével ne lett volna jelen a lapban, egy-egy héten olykor több szöveggel is. Harnos Ilona közlésének jelentőségét ezért aligha túlozhatjuk el. Ha eddig okkal reménykedhettünk benne, hogy a kutatás során más lapokból további ismeretlen Kosztolányi-szövegek kerülnek majd elő³, most örömmel eredhetünk a *Pesti Hírlap*ban névtelenül, illetve betűjeggyel is publikáló író szövegei nyomába. Mert – amint azt felesége döntő híradásán túl alább további bizonyítékokkal is alátámasztani igyekszem – igen kevés kétség férhet hozzá, hogy valamennyi itt közreadott írásnak ő volt a szerzője. Ráadásul terjedelmi okokból, valamint az eddig ismer-

- 1 Kosztolányi Dezső: *Sötét bűjocska*. Az írásokat összegyűjtötte és a szöveget gondozta Réz Pál. Budapest, 1974. Szépirodalmi Könyvkiadó, 580. old. A két *Pesti utca* című szöveg említett lelőhelyei Kosztolányi Dezső: *Ákom-bákom*. Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei VIII. kötet. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Illyés Gyula. Budapest, (1943), Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 263–265. és 268–270., a Réz Pál által szerkesztett főnti kötetben pedig a 242–243. és a 253–254. oldalak. (E helyt 34. 07. 07. és 34. 08. 11.)
- 2 Harnos Ilona: *Kosztolányi Dezső Budapestje*. Gépirat, é. n., 4. old. MTA Kézirattár Ms 4629/8
- 3 A Réz Pál által összeállított és gondozott életműsorozat huszonöt kötetes. (Az utolsóknak

tekinthető *Levelek – naplók*at a sorozattól eltérő alakban 1996-ban az Osiris Kiadó bocsátotta közre.) Azóta három olyan gyűjtés látott napvilágot, amelyek új, kötetben soha meg nem jelent, s a kutatás mai állása szerint Kosztolányi tollából való szövegeket hoztak. Az első kettő Urbán V. László munkája. (*Az élet primadonnái*. Budapest, 1997, Palatinus-Intera Rt., 279 old. valamint *Gyémmántgöröngyök*. Budapest, 2001, Magyar Könyvklub, 268 old.) A harmadik: *Tere-fere. Kosztolányi Dezső Írásai a Bácsmegeyi Naplóból 1923–1926*. Sajtó alá rendezte Botka Ferenc. Budapest – Újvidék, 2004, Balassi Kiadó – Forum Könyvkiadó, 503 (10) old.

retlen szövegek budapesti vonatkozását szem előtt tartva két tekintetben is önmérsékletet kellett tanúsítanom. A „Pesti utca” sorozat szövegei és a hozzá csatlakozó, más címeken megjelent írások 1930 közepétől 1936 elejéig láttak napvilágot több-kevesebb rendszerességgel a lapban. E csonka hét év példányainak átnézése során további nyolcvanhét -i. betűjegyes és névtelen írást találtam, amelyek szerzője kétséggkívül Kosztolányi volt, ám az említett budapesti vonatkozás okán csupán negyvenhatot hozok belőlük. Nem kerülhetett sor azután itt arra, hogy az 1921 és 1929 közti évek példányait hasonló figyelemmel illessem, jöllehet bizonyos, hogy Kosztolányi ebben az időszakban is publikált névtelenül vagy betűjeggyel a lapban.

Harmos Ilona közlése nem adhat tehát felmentést a kétely kötelme alól, két megállapítás azért biztosan tehető. Először is: a kérdéses szövegek szerzőségét illetőleg nem számíthatunk érvényesebb híradásra. Másodsor: a közlés nem teszi fölöslegessé a szóban forgó szövegek szerzőségének hagyományos jellegű vizsgálatát.

A további, hacsak mérsékelt, kételkedést egy kézenfekvő meggondolás, s egy sajátosan örömteli körülmény is indokolja.

Harmos Ilona tévedhetett valamicskét jóhiszeműen is. Nem is azért, mert a visszaemlékezését vagy három évtizeddel a szóban forgó időszak után vetette papírra. A tévedés lehetőségét inkább a napilap sűrű életritmus indokolhatja. Emlékeztetett számos ilyen szöveg megszületésére, nem egy megírt esetnek, alaknak, jelenetnek – hisz tudjuk, összenőttek a munkában is – ő maga lehetett az észlelője, s ugyancsak számos alkalommal tarthatta kezében

a *Pesti Hírlap* példányait, bennük a szövegekkel. Ám nem feltétlenül tudott róla vagy figyelt fel rá, ha esetenként más írta őket.

Nem ejt azután szót róla, jöllehet a maga idejében látnia kellett, hogy a „Pesti utca” sorozat kicsiny szöveg-etűdjeitől miben sem különböző – azonos betűvel szedett, és az oldal terében is hasonlóképp elhelyezett – szövegek is megjelentek nagy számban a *Pesti Hírlap*ban, láthatólag ugyanazon sorozat darabjaiként, ám más címmel: *Arcélek, Képek az utcáról, Körkép, Pillanatképek*, s így tovább. Ha okkal feltételezzük is, hogy erről emlékiratában csupán azért nem tett említést, mert nem tulajdonított jelentőséget neki, nem tekinthetünk el tőle, hogy közlése szó szerint csak a „Pesti utca” sorozat szövegeire vonatkozik, s így különös figyelemmel kell lennünk a más címmel ellátott darabokra. Ráadásul – amint már említettem – az itt hozott szövegek közt olyan városi tárcák, interjúszerű tudósítások is akadnak, amelyek láthatólag nem tartoztak a sorozathoz, s amelyekre a Kosztolányi szerzőségét állító közlés ekképp nem vonatkozik.

Harmos Ilona híradásának van egy további problematikus eleme is. Azt mondja, férje „hol névvel, hol névtelenül” jelentette meg a szövegeket. A Pesti utca sorozatba illeszkedő, s Kosztolányi Dezső által névvel jegyzett szöveget evvel szemben mindössze egyet találtam, az is egy másik sorozat, az ismert „Ember és világ” részeként – *Pillanatképek* alcímmel – jelent meg (35. 01. 16.). Itteni közlését az tette lehetővé (s egyben indokoltta is, hisz tagolása és tárgyai okán ide illik), hogy furcsamód sem az Illyés Gyula által összeállított poszthumusz sorozat

kötetei, sem a Réz Pál által szerkesztett életműsorozat megfelelő kötete nem hozták. (A főntebb hivatkozott *Ákom-bákom...* kötetben e napra datált *Pillanatképek* című írás valójában a lap július 7-i számában jelent meg, s Réz Pál közli is a Sötét bújocska... 411–413. oldalán.) További névvel jegyzett szöveget azonban nem találtam a sorozatban. Meglehet, itt tényleg egyszerű emlékezet-torzulásról van szó, s Harmos Ilona az -i. betűjeggyel, valamint az anélkül megjelent szövegek kettősségére utal.

Az -i. (ritkán -y. vagy -i-) betűjegy ugyan 1930 és 1936 eleje közt a *Pesti Hírlap*ban kétségtől Kosztolányié volt,⁴ a megléte vagy a hiánya mégis csupán egyetlen tekintetben visz közelebb bennünket szerzősége bizonyosságához. Az olvasó maga is ellenőrizheti, szinte azonos arányban (39 százalék) lelhető fel a „Pesti utca” című, s a más címekekkel ellátott szövegek alatt, nem teszi tehát sem valószínűbbé sem valószínűtlenebbé Kosztolányi szellemi tulajdonjogát a betűjegy nélkül megjelent írások egyetlen csoportjában sem.

A „Pesti utca” sorozatcím nem Kosztolányitól való. Első ízben Farkas Imre, a harmadrangú költő, színműíró és zeneszerző, ám jó publicista közölt – (f. i.) betűjeggyel – három színes bekezdést e cím alatt a lap 1931. április 21-i számában.⁵ Kosztolányi – vagy talán a Légrády fivérek valamelyike –

tőle vehette a sorozatcím ötletét. (Az idegen szavakat ekkor már következetesen kerülő író örömmel fogadhatta azt az 1930-ban láthatólag ugyancsak sorozatcímként feltűnő „Pesti panoráma” helyett.) Ám az utcán, pusztá gyaloglás és közlekedés közben szerzett élményeken, megfigyeléseken alapuló kicsiny szövegforma maga jóval régebbi Kosztolányinál, az „Ember és világ”, valamint az „Ákom-bákom” sorozat számos korábbi szövege is ilyen. Nem lephet meg ezért bennünket, hogy az 1930-as és az 1931-es év első öt hónapjának betűjegyes, illetve névtelen Kosztolányi szövegei között kilencet is találunk, amelyek a „Pesti utca” sorozat közvetlen előzményének tekinthetők. *A kánikula aranypanorámája* (30. 07. 06.), a *Krisztina, vasárnap, búcsú* (30. 08. 12.), a *Téli rege* (30. 08. 15.), a *Külföldi panoráma* (30. 08. 19.), a *Terülj asztalkám* (30. 11. 14.), a *Pesti panoráma* (30. 11. 29.), a másik *Pesti panoráma* (30. 12. 10.), a *Hó... hó... hó...* (31. 01. 11.) és a *Kikeleti seregzenle* (31. 04. 24.) sorolhatók ide. A többségük már a sorozatra jellemző tipográfiát is előlegezi, az egyes tételeket a középtengelybe helyezett kicsiny csillagok választják el egymástól, a szöveg pedig olykor keretet s nagyobb betűket kap.

A sorozat befejeződésének körülményei önmagukban is Kosztolányi szerzősége mellett szólnak. A már nagybeteg író 1936.

4 Sem Gulyás Pál *Magyar írói álnévlexikona* (Budapest, 1956.), sem Sz. Debreczeni Kornélia *Magyar írói álnévlexikona* (Budapest, 1992.) nem fedti fel az -i. betűjegyet a *Pesti Hírlap*ra vonatkozóan. A kérdéses években mindemellett semmi jele, hogy Kosztolányi – néhány K. D. jegyes írástól eltekintve – más betűjeggyel is publikált volna a lapban, s annak sem, hogy azt a *Pesti*

*Hírlap*ban Kosztolányin kívül más is használta volna.
5 A *Pesti Hírlap* rendre közölt a politikai és társadalmi élet aktualitásaihoz kapcsolódó tréfásnak és szellemesnek szánt rímeteket is, ezek egyik költője ugyancsak Farkas Imre volt. *Pesti utca* főcím alatt már a lap 1930. január 19-i számában közreadott öt ilyen verset.

február 5-én utazott el utolsó alkalommal Stockholmba.⁶ Névvvel közzétett utolsó írása, az *Orvos és beteg* a lap február 23-i számában jelent meg, ezt azonban ott is hagyhatta a szerkesztőségben, amint tette korábban számos kisebb-nagyobb külföldi újtára készülőben.⁷ Az utolsó *Pesti utca* című szöveg 1935. december 31-én látott napvilágot, az utolsó e sorozathoz tartozó pedig egy héttel indulása előtt, 1936. január 28-án. Ez szimbolikus módon a címébe emelte a korábbi szövegekben számos alkalommal feltett kérdést: Mi mindent láttunk utóbb a pesti utcán? A *Pesti Hírlap*ból ezt követően eltűnt az –i. betűjegy, a „Pesti utca” sorozat folytatásának tekinthető néhány későbbi írás pedig más tollából névvel, illetve más betűjeggyel jelent meg.⁸

Mondottuk, a feltárt szövegtest Harmos Ilona döntő közlésén túl is számos bizonyítékot tartalmaz Kosztolányi szerzőségét il-

letően. Közülük helyénvaló lesz először szemügyre vennünk az írások városon belüli helyszíneit. A sorozat egy-egy darabja – amint az olvasó láthatja – általában három-négy (olykor kettő vagy négyenél is több) tételből állt. Az önálló szövegegységek nagyobbik fele esetében nem találunk utalást a helyszínre, a helyhez köthető szövegek azonban ritkán lépnek ki azokból a városrészekből, ahol Kosztolányi napi útjai során mozgott. Története, megfigyelt és megírt alakjai védelmében jobbra csak azt tudatja velünk, hogy a Belvárosban, a körúton vagy épp Budán járunk, ritkán fordul elő, hogy az utca, vagy akár csak a szűkebb városrész nevét is közölné. E szövegmezőben figyelemre érdemes a budai oldal viszonylag gyakori, s azon belül lakóhelye közvetlen környéke, a Vérmező és a Krisztinaváros többszöri nevesítése. Az egyik szöveg (34. 02. 01.) indító mondata szinte

- 6 Réz Pál adja meg Kosztolányi rövid életrajzi kronológiájában ezt a dátumot. *Tükörben – Kosztolányi Dezső*. Összeállította Réz Pál. Budapest, 1993, Századvég Kiadó, 399. old.
- 7 „Rendszerint kora reggel indultunk útnak, s ő ilyenkor még egész éjszaka dolgozott, gépbe diktált. Szabadsághónapjára ellátta az újságot lekötendő anyaggal. Mennyi betűt leírt életében!” – olvassuk Harmos Ilona férjéről írott pótolhatatlan könyvében. (*Kosztolányi Dezső. Életrajzi regény*. Budapest, 1990 [1938], Holnap Kiadó, 214. old.)
- 8 Mindössze két kivétel akad, ám azok is 1936 októberéből valók, amikor Kosztolányi már fél éve egyáltalán nem közölt a lapban. Mindkettő kiállítási beszámoló: *Két kiállítás* – október 17., 4. old. és *Két tárlat* – október 18., 7. old. Az –i. betűjegy ebben a két esetben valószínűleg Kézdi-Kovács Lászlót, a *Pesti Hírlap* képzőművészeti vonatkozású írásainak egyik szerzőjét takarja. Kosztolányi életében a már említett Farkas Imre közölt néhány,

láthatólag a „Pesti utca” sorozat folytatásának szándékával készült írást a saját neve alatt (*Képek a pesti utcáról* – 36. 04. 12., 47. old.; *Pesti sugarak* – 36. 06. 21., 13. old.; *Nyári vidámság* – 36. 06. 27., 10. old.). Ide sorolható még az –s. betűjeggyel megjelent *Pesti képek* című írás (36. 07. 28., 12. old.), s mindaddig példa nélküli módon a *Pesti Hírlap Vasárnapja* is közölt Pesti utca címmel egy egész oldalas szöveget, Z. Z. aláírással (36. 10. 25., 17. old.). Itt említhetjük végül Erdős Renée *Utcai képek* című írását, amely már Kosztolányi november 3-án bekövetkezett halála után jelent meg (36. 11. 08., 10. old.) A „Pesti utca” sorozat ezt követően a régi formájában nem folytatódott, Kosztolányi helyét a lapnál Márai Sándor vette át. A „Vasárnapi krónika” első szövege, *A téma kör* című írás 1936. december 6-án látott napvilágot. (Említést érdemel azért is, mert Márai utóbb nem vette föl a sorozat címét viselő kötetbe.)

fel is fedi a napi útvonalat: „Mit látunk így téli délelőttön egy óra alatt, amíg Budáról Pestre és visszasétálunk?”

Nem kevésbé vall Kosztolányira az írók tárgyválasztása. A szövegformálás okán már az egyedi helyszínek egyszeri eseteinek olvasásakor is az ismerősség érzése kerít hatalmába bennünket, ám amikor a kis prózafutamokban kedvelt helyzetei, helyszínei és tárgyai köszönnek vissza, a ráismerés érzése még erősebb lesz: a Kosztolányi-publicisztika régi tájain járunk. Vajon véletlen-e, hogy a sorozat történeteiben, esetleírásaiban annyiszor bukkan föl a gyermek? Kosztolányi egyforma szenvedéllyel kereste és találta meg a gyermeki lélekben a még romlatlan, képességekben gazdag, határtalan képzelettel bíró, s ugyanígy a jellemében esendő, szellemében silány, természete és környezte korlátai közt megnyomorodott ember előképét. Ugyanígy szenvedéllyel fordult újra és újra a megálló várakozásra ítélt, s a villamos, a „társaskocsi” zárt, guruló társadalma felé. Ha már nem a régi félnapokra, éjszakákra, de be-benézett még a kávéházba is, izgatták a boltok, a különös szavak, mondatok, a falra-fára tűzött cédulák. Rajta tartotta a szemét az utca megszokott alakjain, a koldusokon, a kutyát sétáltató nőkön, a régimódi öregurakon, s persze olthatatlan kíváncsisággal figyelte a különös öltözetű, harsány, vagy épp megfajthetetlenül hallgató alakokat.

A legáruklodóbbak talán mégis a túlárado életörömtől feljajduló szövegei, melyeket rendre az új évszakok új színektől, illa-

toktól és hangoktól zsúfolt első napjai hívtak elő belőle. A sorozat ide illő tételei az előző kötet már régóta publikált szövegtesztében is meglelik a maguk pár-darabjait, jelzésképp csak a *Délután hat és hét között* című elragadtatott etűdre utalnék. Az itteniek között azonban – talán épp a névtelenség okán – akad olyan is, amely a prózai személyesség Kosztolányinál ritka fokára lép. Lehetetlen nem így olvasnunk például az 1935. március 29-i *Körkép* tavaszi áhítatának – betegségéről közel két éve tudott már ekkor – záró sorait: „Kitárt karokkal üdvözöljük a tavaszt, boldogan és hálásan. Új remények ébrednek mindnyájunkban. Vége a szenvedésnek. Néhány hónapra ismét érdemes élni.”

Írói személy(iség)éről is hagy olykor árulkodó nyomokat. „Mennyi furcsa alakot lát az ember egy félórai sétaútján” – sóhajt föl elégedett örömmel az 1932. április 16-i *Pesti utca* második tételében. „A festő vázlatkönyvébe rajzolná, a fényképész lefényképezné, az író pár szóval rögzíti meg.” Ha nem ő, kollégái közül a lapnál hasonló szöveg helyzetben csupán Harsányi Zsolt illethette volna magát az író címmel, akire azonban (ha egyébért nem) a Kosztolányiétól mindenestől különböző nyelve miatt gondolnunk sem lehet a „Pesti utca” sorozat és a hozzá csatlakozó szövegek alkalmi társszerzőjeként. Ugyancsak Harmos Ilonától tudunk Kosztolányi egy igen különös, a legendás hasfelmetsző Jackhez kötődő beteges félelméről.⁹ Az egyik szövegtételben (1934. 04. 10/4.) az ő alakja is felbukkan. Az 1934. szeptember 15-i első tételé-

⁹ „... gyermekkori félelmek ébrednek benne, még Jack, a hasfelmetszőtől való régi rettegése is újra környékezi.” Harmos Ilona: *I. m.*, 213. old.

ben egy diákok számára fölszerelt, ám három méter magasra helyezett fényképes dobozon derül, melyet ő sem ér el. „Pedig mi jól megtermett felnőttek vagyunk ...” – írja, önkéntelen utalva csodált magas alakjára. Az 1934-es év záró szövegének harmadik és negyedik tétele a Krúdy-irodalomból ismert két esetet mesél el, a szerzői névtelenség megőrzése érdekében egy meg nem nevezett barátira ruházva. Bizonyítékunk van rá, hogy a két legendásodott eset közül az egyiknek bizonyosan egy Krúdy és Kosztolányi közt zajlott éjszakai beszélgetés volt a forrása.¹⁰ Az sem lehet véletlen, hogy a szövegek szándékolt topográfiai szegénységéből a sorozat utolsó darabjában látványosan kilépve a szerző épp egy Logodi utcai házat nevez meg. (1936. 01. 28/1.)

Az életmű ismert – kisebb és súlyosabb – témái a „Pesti utca” sorozat számos helyén visszaköszönnek, a kapcsolat olykor közvetlen. Az 1934. augusztus 25-i *Élőképek* első tétele például szinte az 1933-as év nagy versei egyike, a *Halotti beszéd* prózai utórezgésének tekinthető. A Vérmező szélén munkások vágnak ki egy beteg gesztenyefát. A környék lakói közt ott áll ő is. „Az embert, ha meghal, a földbe teszik. A fát, ha meghal, kivesszik a földből. Egyik éppoly

szomorú, mint a másik. Ketten ássák körülte a gödröt. Ezek a sírásók. Négyen emelik a halottat: ezek a koporsóvivők. A járókelők körülállják. Fejüket csóváltgatják, sóhajtoznak. (...) Mindenki tesz egy-egy megjegyzést a fára, mintha hozzá hasonló sorsú ember volna. A fa pedig néma. Nem tudja megmondani, mi volt a baja, s örök titok marad, hogy sok-sok egyforma társa közül miért éppen ő nem bírta tovább az életet.

Mindenesetre egyéniség volt. Tetemét el fogják égetni. Béke hamvaira.”

A stílus és nyelvhasználat egészében Kosztolányira vall, van azonban két nyelvi elem, amelyek első látásra idegennek tűnnek tőle. A mondatok egyes helyeken – így mindjárt a sorozat címében – mintha névelőhiányban szenvednének. Ha ez a szerkesztő s a szerző által alkalmazott tudatos nyelvi szűkítés eredménye volt, úgy egyetlen célt szolgálhatott: a szövegek naprakészségének, jelenidejűségének az újságírásban elterjedt stilisztikai jelzését. Kosztolányi azután a nevével jegyzett hírlapi cikkek megfelelő nyelvi helyzeteiben – miként e kötet egyetlen, már említett szövege, az 1935. január 16-i *Pillanatképek* eseté-

¹⁰ Harnos Ilona három gépiratot is készített Krúdyval kapcsolatos emlékeiről. Közülük kettő már a Tóbiás Áron szerkesztette 1964-es *Krúdy világa* című összeállításban olvasható volt (Budapest FSZEK, 280–284. old.), s megtalálható az író műveinek publikált és ismeretlen írásainak Borgos Anna által válogatott és gondozott gyűjteményében. (Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona: *Burokban születtem*. Budapest, 2003, Noran, 382–385. old.) A két Krúdy történetet a harmadik gépirat tartalmazza. (MTA Kézirattár Ms 4629/42) Eszerint a Krúdy Zsuzsa születése utáni

Kosztolányival való véletlen éjszakai összefutáskor hangzott el Krúdy szájából a lánya születési súlyára vonatkozó úrmértékben megadott közlés. Ez is, valamint a borozói kérdésként elhíresült másik – Milyen lehet négy deci? – legendásodni kezdett Krúdy halálát követően. Az elsőt régtől ismert történetként említi Ruffy Péter cikke (Krúdy. *Magyar Nemzet*, 1964. április 12. 9. old.), az utóbbi pedig Márai regénye nyomán vált közkeletűvé. (*Szindbád hazamegy*. Budapest, 1992 [1940], Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, 112. old.)

ben is – mindig egyes szám első személyben szól hozzánk. Evvel szemben minden neki tulajdonítható betűjegyes, illetve névtelen szövegben többes szám első személyben beszél. Ezen sem lepődhetünk meg. A rejtőzködést ő kedvére való játéknak tekinthette, a fejedelmi többes igealakot a kortárs olvasó pedig alázatos gesztusként fogadhatta: ez itt a lap hangja. Következetes alkalmazása mindenesetre elkülöníti szövegeit a lap többi állandó munkatársa – Farkas Imre, Harsányi Zsolt, Kálmán Imre, Márkus László és mások – névtelen vagy betűjegyes írásaitól, amelyek szerzői általában egyes szám első személyben szólaltak meg. A többes szám első személyű megszólalás a „Pesti utca” sorozat és a hozzá csatlakozó szövegek esetében így paradox módon maga is az ő szerzőségét valószínűsítő nyelvi elemmé lép elő.

Ám emellett közvetlenül azonosítható nyelvi jegyek egész sora vall rá. A nyelvhasználat tiszta magyarságára kényesen ügyelő szövegekben mutatóba is alig találunk akkor idegennek számító szavakat. Az egyik bájos történetben (33. 01. 11/1.) még a *Pesti Hírlap Nyelvőre* is előkerül, amelynek megszületésében és összeállításában Kosztolányinak döntő szerepe volt.¹¹ Figyelemre méltó, milyen tudatosan ügyel a magyarban gyakori e hang kerülésére. Ahol a nyelv lehetőséget ad rá, így jellemző módon a *fel* igeekötő esetében, azt következetesen *föl* alakban használja. (Ha mégsem,

akkor épp azért, mert az adott magánhangzó-sor vegyes képlete az e hang megtartásával áll elő!) Ha archaizál, azt is következetesen teszi. A *menniük, látniuk* típusú igealakok helyett rendre a *menniök, látniök* régies alakjait hozza. A gyakorta használt *utóbb* szó – miként a neve alatt megjelent írásokban – nála mindig azt jelent: *legutóbb, a legutóbbi alkalommal*, az *egyszerre* pedig: *hirtelen, egyszer csak*. Nem egy alkalommal találkozunk kedves *délszaki* jelzőjével, s szintén egyedi határozószóit – *annakelőtte, minekelőtte, odább* – is sokszor viszontlátjuk. A maguk helyén olykor felbukkannak hasonlíthatatlanul egyéni igei kapcsolata és igéi, a *szemére lobbantja*, az *ámolyog*, a valamilyennek *rémlik* vagy *tetszik*, jelen idő egyes szám harmadik személyben pedig az l-végződésű alakok z-re való tőhangcseréje: *lóbálja* helyett *lóbázza*, telefonál helyett *telefonoz* stb. Rendre archaizál az *állnak* igealak használatakor: *állanak*, s az egyes szám harmadik személyű igeek feltételes módban gyakorta látja el az ugyan-csak régies ik-végződéssel: *telhetik, megeshetik*. Gyönyörűséggel tart magánál itt is, amott is egy-egy (olykor három tagú) alliteráció, vagy prózába szórt belső rím. Csupa olyan nyelvi jegy, ismétlem, amelyek – a beszédhelyzet említett különbözősétől eltekintve – az érett Kosztolányi névvel megjelent publicisztikáját is jellemzik. Mondatfűzésének ritmusa, jellegzetes képzettársításai pedig már a szerzősége melletti legfon-

¹¹ *A Pesti Hírlap Nyelvőre*. Szerk.: Kosztolányi Dezső. Budapest, 1933, Légrády Testvérek, 224. old. Kosztolányi bevezető szövege ráadásul egy további fontos bizonyítékot tartalmaz a jelen kötet egyik névtelen írásának (*Hó... hó... hó...* 1931. 01.

11.) szerzőségére nézve: „az angolok a havat *mély*-nek látják, mert felülről nézik, mi *magas*-nak, mert alulról nézzük” – írja ott (6. old.) Az észrevételt e szöveg negyedik tételében fejti ki első ízben.

tosabb – Harmos Ilona közlésével szinte összemérhető súlyú – érvez vezetnek.

A sorozat szövegtételei – még a legszerényebb igényű bekezdések is – rendre kapnak valamit írói ereje fényéből. Nem novellák, apró tárcaként is csak egy-egy darabjuk állna meg. Nem többek, mint a próza műfajának amolyan tovább már nem bontható elemi részecskéi. Mégis érvényesnek tűnnek rájuk nézve is Ottlik Gézának a Kosztolányi-novelláról papírra vetett pontos szavai: „Másodszori olvasásra az okos ember nem kevesebbet, hanem többet kap Kosztolányitól, mint amennyit először, a történettől kapott. Már nem köti le annyira a figyelmét a mese, az alakok. Észreveszi, hogy amit talán csak a megírás szépségének, művészi megformálásának vélt, csupán a kivitelezés finomságának, a mondanivaló afféle díszes csomagolásának, azt, éppen megfordítva, bizvást tekinthetné a költő mondanivalójának, belerejtve, belecsomagolva az érdeklődést lekötő elbeszélésbe.

Kiderülhet az is, hogy még a történetből is más érdekelt bennünket, és másképpen.”¹² Amiről itt Ottlik beszél, az persze vajmi nehezen ragadható meg nyelvi elemek, s bizonyos Kosztolányira hagyományosan jellemzőnek tartott szellemi jegyek együtteseként. Nemigen tudjuk tetten érni, miként villan fel a legigénytelenebbnek tetsző szövegeiben is a könnyed okosság, tárul eléink az emberi alaphelyzetek mélységes ismerete, miben áll az egyszerű ábrázolás, a nyelvi formák bravúrja, miképp teremődik meg részvét és kívülállás ké-

nyes egyensúlya, s az adott tárgy határain sosem túllépő mértékletesség. Szövege finom szövete mindig életvágtyól lüktet, ám hiába pásztázzuk tekintetünket a mondatain, képein, nem fogunk rálelni e hullámozás középpontjára. Mégis, ha mindezek hiányoznak egy szövegből – vagy akár csak: másképp vannak ott –, azt meglehetősen biztonsággal látjuk, érzékeljük. Amikor pár kétséges írást kihagytam e kötetből, magam is csupán e hiány érzékelésére hagytam.

Harmos Ilona eddig sem elérhetetlen, de mindaddig ismeretlen közlésére, valamint a főnti bizonyítékokra támaszkodva kijelenthető tehát, hogy az e számban közölt írások szerzője Kosztolányi Dezső volt. Meglehet, egy-két írás szerzőségének megítélésekor tévedtem. A kritikai kiadás szerkesztőinek módjukban áll majd fölülbírálni a döntéseimet.

Tartozom még az olvasónak a szövegközlés során rendre felvetődő fontosabb kérdések itteni megoldásaival. Klasszikusaink ismeretlen szövegeinek meglelői könnyen érthető örömben szoktak úszni. Ha azonban – mint jelen esetben – névtelen és betűjegyes szövegek azonosításáról és közreadásáról van szó, a megtaláló öröme ugyan tágas lehet, ám csak a következő kérdés feltétele és kedvező megválaszolása esetén: vajon a szerző kedvére valónak tartaná-e neve alatti megjelentetésüket? Ha meggondoljuk, az igen válasz nem magától értődő. Hiszen a csak bizonytalanul feloldható betűjegy, s még inkább a névtelen közlés azt is jelentheti, hogy a szerző az

¹² Ottlik Géza: Kosztolányi. In ~: *Próza*. Budapest, 1980, Magvető Könyvkiadó, 280. old.

adott írásokat nem tekinti egyenértékűeknek a neve alatt publikált szövegekkel, s ezért nem akarja felfedni kilétét. Mégsem gondolom, hogy a „Pesti utca” sorozat szövegeire Kosztolányi így tekintett volna. Ha csupán pénzt keresett volna velük, s nem lelte volna örömét bennük, Harnos Ilona bizonyára nem közölte volna férje szerzőségének tényét az utókorral. Több jel mutat azután arra, hogy nem csupán a szerkesztők és a lap többi munkatársa, de a kortárs olvasók jó része is tudta, ki írja a szövegeket.¹³ Az információt azonban – igen gyakori esete ez a maguk idejében tömeges ismertséggel bíró tények eltűnésének –, épp közkeletűsége okán, senki nem tartotta szükségesnek rögzíteni. (Nem kizárt, hogy a közeli munkatársak hagyatékából – már ha közgyűjteményben őrzött és elérhető

anyagról van szó – előkerül még valami, a sorozat szerzőjére vonatkozó utalás. A lap hasábjain hozzá hasonló sűrűséggel közlő Harsányi Zsolt gazdag hagyatéka például az OSzK Kézirattárában jelenleg is zárt, s nem kutatható.) Kosztolányi életében emellett a neve alatt megjelent hírlapi írásaival sem igen törődött, csak egy kis részüket jelentette meg különféle kötetekben. Miért foglalkozott volna inkább a bizonyos élvezetes ujjgyakorlatnak, kedvét serkentő heti leadnivalónak tekintett „Pesti utca”-szövegekkel, amelyek megírása – talán korábbi sorozata, az „Alakok” lezárása után és okán – részét képezhette belső munkatársi kötelemeinek? Ha nem tekintette is irodalmi munkássága részének őket, valamikori napvilágra kerülésük gondolata semmiképp sem lehetett ellenére.

13 Nem csupán a sorozat befejeződésének fönt ismertetett körülményei utalnak erre. Az anyag gyűjtése során a polgári kori sajtótörténetben igen szokatlannak mondható esetre bukkantam. Nagy könyvtáraink nyári zárvatartásának váltakozása miatt néhány, az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárában egyszer már megnézett lapszámot az Országgyűlési Könyvtárban utóbb újból kézbe kellett vennem. A *Pesti Hírlap*nak a kérdéses években nem volt külön reggeli és esti kiadása. (Ha és ahol volt, ott azt a lap szerkesztősége a fejlécen rendre jelezte. A két kiadás ilyen esetekben sok mindenben különbözhetett és különbözött is egymástól, hisz a rendszer értelme épp a nap(szak)rakészség volt.) Meglepetésemre ennek ellenére két olyan napot is találtam, amelyek – várakozásom szerint az utolsó betűig azonos – lapszámjai a két említett nagy könyvtárunkban különböztek egymástól. Ráadásul – különben fel sem figyeltem volna rá – épp Kosztolányi szövege okán. Az 1934. július 14-i szám 10. oldalán található *Úti napló* című, még csak betűjeggyel sem ellátott szöveget – mint az író stockholmi kezelése során keletkezett egyik

beszámolót Ilyés Gyula közlése nyomán (Kosztolányi Dezső: *Elsüllyedt Európa*. Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei VII. kötet. Budapest, 1943, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 246–252. old.) – Réz Pál az életműsorozat *Európai képeskönyv* című kötetében a Svéd napló címen összevont három szöveg középső részeként hozta. (Budapest, 1979, Szépirodalmi Könyvkiadó, 255–256. old.) Az írás ott áll az OSzK mikrofilmezett példányában a jelzett helyen, ám az Országgyűlési Könyvtár példányának 10. oldalán más található. Az eset megismétlődik 1935. június 4-én is. Az OSzK példány 4. oldalán található *Pesti utca* című szöveg helyén az Országgyűlési Könyvtár példányában szintén más, érdektelen tartalmú politikai cikk áll. Ismétlem, a lapszámok ezektől az oldalaktól eltekintve az utolsó betűig egyformák. Bizonyítani nem tudom, ám a két eset legkézenfekvőbb magyarázata mégiscsak az, hogy a szerkesztők a – talán valamiért későn beérkezett – Kosztolányi-írárok kedvéért átszerkesztették a kérdéses oldalakat, és újrayomták a számot, hogy az olvasók kedvében járjanak.

A szöveget általában a helyesírás mai szabályaihoz igazítottam. Kivéteklépp meghagytam egy-egy olyan szóalakot – cipel, járómű, lélekzet, mezítelen, vonaloz, s így tovább –, amelyek mai archaizmusa nyelvés olykor várostörténeti értékkel is bír, s amelyek esetenkénti ismételt előfordulása önmagában is a szerzői egykezűség bizonyítéka. Nem véletlen a Lipótvárostól északra épp az 1930-as években kiépült új városrész kettős névalakja sem. Kosztolányi 1934-ben az új Lipótváros (07. 24/5.), 1935-ben (11. 30/2.) pedig már az Új-Lipótváros alakot használja a ma helyesnek tekintett Újlipótváros helyett, a városrész fokozatos önállósodása hű nyelvi tüneteként. Természetesen tisztában vagyok az efféle eljárás támadható voltával, a kritikai kiadás szerkesztői tekintetben is felülbírálnak majd.

Az írásokat megjelenésük időrendjében közlöm. A tartalomban nem, csak a maguk helyén hozom az alcímeket, a kurziválásokat pedig – ha nem töltötték be nélkülözhetetlen funkciót – a szövegekből is elhagytam. (A „színpadra vitt” *Szomorú idill a cselédszerzőnél* című 1931-es riport esetében például kivételt tettem, ott a kurziválásnak dramaturgiai szerepe van.) Megítélésem szerint egyik sem volt a része Kosztolányi leadott írásainak, mindkettő utólagos szerkesztői hozzáadás eredménye. Amint látják, az alcímek a sorozat előzményének tekinthető szövegekben gyakoriak, utána elmaradoznak, nem volt már rájuk szükség a kortárs olvasó figyelmének felkeltésére. A tartalomban viszont a cím után mindig adom a megjelenés idejét (az éves tagolás miatt csak a hónapot és a napot), erre a sok azonos című írás elkülöníthetősége végett

volt szükség. Az egyes szövegtételek későbbi idézője tehát akkor jár el megfelelő módon, ha a cím mellett – *Pesti utca*, *Körkép*, *Arcélek*, és így tovább – megadja a megjelenés dátumát is (1932. 02. 09.), valamint a fent látott módon az írás főszövegen belüli tételszámát (/2.), így juthat el az ő olvasója „A kelenföldi villamoson fekete ruhás, fejkendő parasztmenyecske jön a városba” kezdetű szöveghez. Az írások kivétel nélkül a *Pesti Hírlap*ban jelentek meg. Kosztolányi ugyan szinte mindig jelen volt egy-egy írásával a *Pesti Hírlap Vasárnapja* számaiban és jobbára a lap különféle alkalmi kiadványaiban is, ennek a sorozatnak a darabjai azonban csak a napilap rendes számaiban láttak napvilágot.

Megítélésem szerint a „Pesti utca” sorozatcímtől eltérő, már többször említett, címeiket („Arcélek”, „Élőképek”, „Körkép”, „Körbe-körbe”, „Pillanatképek”, és így tovább) sem Kosztolányi adta, folytonos változtatásukkal ugyancsak a szerkesztő próbálta színesebbé tenni a sorozatot. Erre mutat legalábbis – az olvasó maga is láthatja –, hogy a különféle címek alatt megjelent szövegtételek felcserélhetők, semmi olyami nincs bennük, ami komolyan indokolná, hogy éppen melyik cím alatt állnak. Kosztolányi bizonyára szállította őket a maga ritmusában, a szerkesztő pedig gazdálkodott velük. Erre is akad bizonyíték, az 1934. szeptember 14-én közölt *Körkép* az utolsó tétel utolsó mondatától eltekintve szó szerint megegyezik az október 14-én hozott *Körkép* szövegével, amelyet ezért nem is adok közre itt. A legvalószínűbb ok: a szerkesztő mellényúlt a fiókjában, s nem vette észre, hogy egy már lehozott anyagot

közül újra. A szövegek naprakészsége persze némi csúszással értendő, ám néhány utalásból kitetszik, hogy az élmény és a megírás ideje csak ritkán vetődött túl messzire a megjelenés napjától.¹⁴ Kosztolányi, erről is szó volt már, nyilván megírt – kivált a gyermekekhez kapcsolódó – vendégtörténeteket is. Akad egy furcsa eset is: az 1934. január 5-i első tétel és a december 1-jei második tétel láthatólag egymás szövegváltozatai. Az elsőben a kávéház ruhatárosa, a másodikban a pincér segíti ki saját szemüvegével az újságot olvasni akaró, ám ókulárját otthon felejtő vendéget. Kosztolányi, ha nem maga látta, bizonyára több változatban is hallotta a történetet, s talán szándékosan írta meg mind a kettőt. Nem szükséges föltennünk a kérdést, hogy a kettő közül melyik volt „igaz”. Fontosabb tudnunk, hogy az efféle

legendásodó történetváltozatok mindig valószínűleg eseménymagra utalnak.

Az olvasó a szövegtételek közt talál majd egy-egy nem budapesti vonatkozású írást is. Kihagyásukkal oktanul csonkítottam volna meg a sorozatot. Kivált becses köztük is az 1935. november 7-i *Bécsi jegyzetek*.

Míg vállalkozásom első kötete, a *Kosztolányi Dezső Pesten és Budán* kizárólag már ismert és megjelent írásokból épül fel, a *Pesti utca* épp ellenkezőleg, szinte kizárólag – az említett két írás kivételével – kötetben eddig meg nem jelent, s a vázolt körülmények következtében mára gyakorlatilag ismeretlennek tekinthető szövegeket tartalmaz. Komoly öröm és nyereség ez Budapest és a magyar irodalom hívei számára. Kosztolányi Dezső hetvenkét évvel a halála után új kötettel ajándékozott meg minket.

¹⁴ „1932. január. Ólmos eső esik” – indítja a nevezett hónap 10. napján megjelent *Pesti levél* című írást. Vagy: „Szent István napján csizmák kopognak hangosan a pesti aszfalton...” – kezdi az 1933. augusztus 22-én napvilágot látott *Kis képek az utcáról* című szövegét. Az 1934. április 20-i *Körkép* második tétele sem késlekedik sokat:

„Az óvodában egy reggel nagy bátran kilép a három és fél éves Gyuluska, és így szól:
– Isten éltesse soká az óvónénit. Ma van a névnapom.”

Gyula nap pedig – mint azóta mindig – 1934-ben is április 12-én volt.